

29

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ
2021

Luys

Lnyu®

ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՎԱԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՄԵԾ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՀԱՄԱՐ
ԳԵՐՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑԱՎԱԶՔՈՒՄ

ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՎԱԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԵԾ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՀԱՄԱՐ ԳԵՐՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑԱՎԱԶՔՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	1
1. ՄԵԾ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԳԵՐՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑԱՎԱԶՔԻ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ	1
2. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ	4
3. ՌԴ-ՉԺՀ ՓՈԽԼՐԱՑՆՈՂ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	6
4. ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	9
5. ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	11
6. ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԵՎ ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	17
7. ԳԵՐՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԲԽՈՂ ՌԻՍԿԵՐՆ ՈՒ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ	19
ԶԻՆԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ ՌԱԶՄԱ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ	22

Սույն հոդվածը հանդիսանում է «Լույս» Հիմնադրամի կողմից հրապարակված՝ «Զինաստրանի քաղաքականությունը Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում՝ Իրանի և Թուրքիայի հետ հարաբերությունների օրինակով» ծավալուն վերլուծության բաղկացուցիչ մասը, որը կարող եք կարդալ հետևյալ հղումով՝ <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=246>

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին տասնամյակներին աննախադեպ տեմպերով հզորացող և աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում իր դիրքերն ամրապնդող Չինաստանը գործող աշխարհակարգի փոփոխման և նոր աշխարհակարգում առանցքային բևեռ դառնալու հայտ է ներկայացրել: Աշխարհաքաղաքական կարգի և գերտերությունների մրցավազքի տեսանկյունից Մեծ Մերձավոր Արևելքը¹ հանդիսանում է թերևս աշխարհի ամենակարևոր տարածաշրջանը, որտեղ գերտերությունները մշտապես ձգտում են գերակայության հասնել: Տարածաշրջանում ազդեցության համար մրցավազքը ճիշտ պատկերացնելու նպատակով սույն վերլուծության շրջանակներում փորձել ենք հասկանալ, թե այնտեղ ինչպիսի ազդեցություն և շահեր ունեն Չինաստանն ու վերջինիս հիմնական մրցակիցները՝ առաջին հերթին Միացյալ Նահանգներն ու Ռուսաստանը:

1. ՄԵԾ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԳԵՐՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑԱՎԱԶՔԻ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ

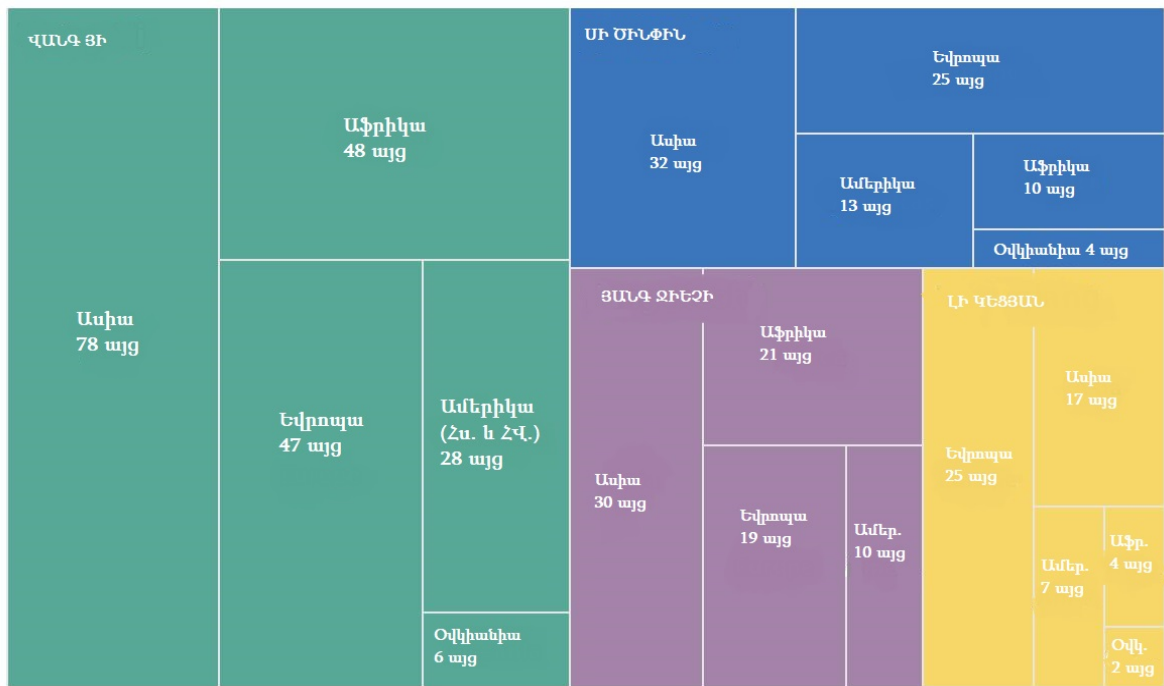
Այս տարածաշրջանը իր ռեսուրսներով և աշխարհագրական դիրքով հանդիսանում է ոչ միայն արևելքը արևմուտքին կապող առանցքային հանգույց, այլև զբաղեցնում է Սամուել Հանթինգտոնի նկարագրած «Հարթլենդի» զգալի մասը, որի նկատմամբ վերահսկողությունը գերտերություններին աշխարհաքաղաքական գերակայության հասնելու հնարավորություն է տալիս²: Այստեղ են գտնվում նաև Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» նախաձեռնությանը մասնակցող երկրների զգալի

¹ Մեծ Մերձավոր Արևելք տերմինը, ըստ տարբեր փորձագիտական ձևակերպումների, ներառում է Մերձավոր Արևելքը, Հարավային Կովկասը, Հյուսիսային Աֆրիկան, իսկ ըստ որոշ փորձագետների՝ նաև Կենտրոնական Ասիայի մի հատվածը, և սկսել է ակտիվորեն շրջանառվել 2000-ական թվականներից: Տե՛ս The Greater Middle East 2025, Adam Garfinkle, Foreign Policy Research Institute, 01.12.1999, <https://www.fpri.org/article/1999/12/the-greater-middle-east-2025/>, (այցելվել է 13.09.2021թ.); The Greater Middle East Initiative, 20 May 2004, <https://www.aljazeera.com/news/2004/5/20/the-greater-middle-east-initiative>, (այցելվել է 13.09.2021թ.); The Greater Middle East Initiative: Off to a False Start, Marina Ottaway and Thomas Carothers, Carnegie Endowment for International Peace, 29.03.2004, <https://carnegieendowment.org/files/Policybrief29.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

² The geographical pivot of history (1904), H J Mackinder, The Geographical Journal, Vol. 170, No. 4, December 2004, pp. 298–321, https://www.iwp.edu/wp-content/uploads/2019/05/20131016_MackinderTheGeographicalJournal.pdf, (այցելվել է 13.09.2021թ.); Heartland, BY The Editors of Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/heartland> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

մասը:³ Պատահական չէ, որ Չինաստանի արտաքին քաղաքական հարցերով պատասխանատու առանցքային պաշտոնյաները անհամեմատ ավելի շատ այցեր են կատարում ասիական երկրներ, այդ թվում՝ Մերձավոր Արևելք և Կենտրոնական Ասիա, քան մյուս տարածաշրջաններ⁴:

Չինացի որոշ պաշտոնյաների այցերի տարածաշրջանային վերլուծությունը (2014-2020թթ)

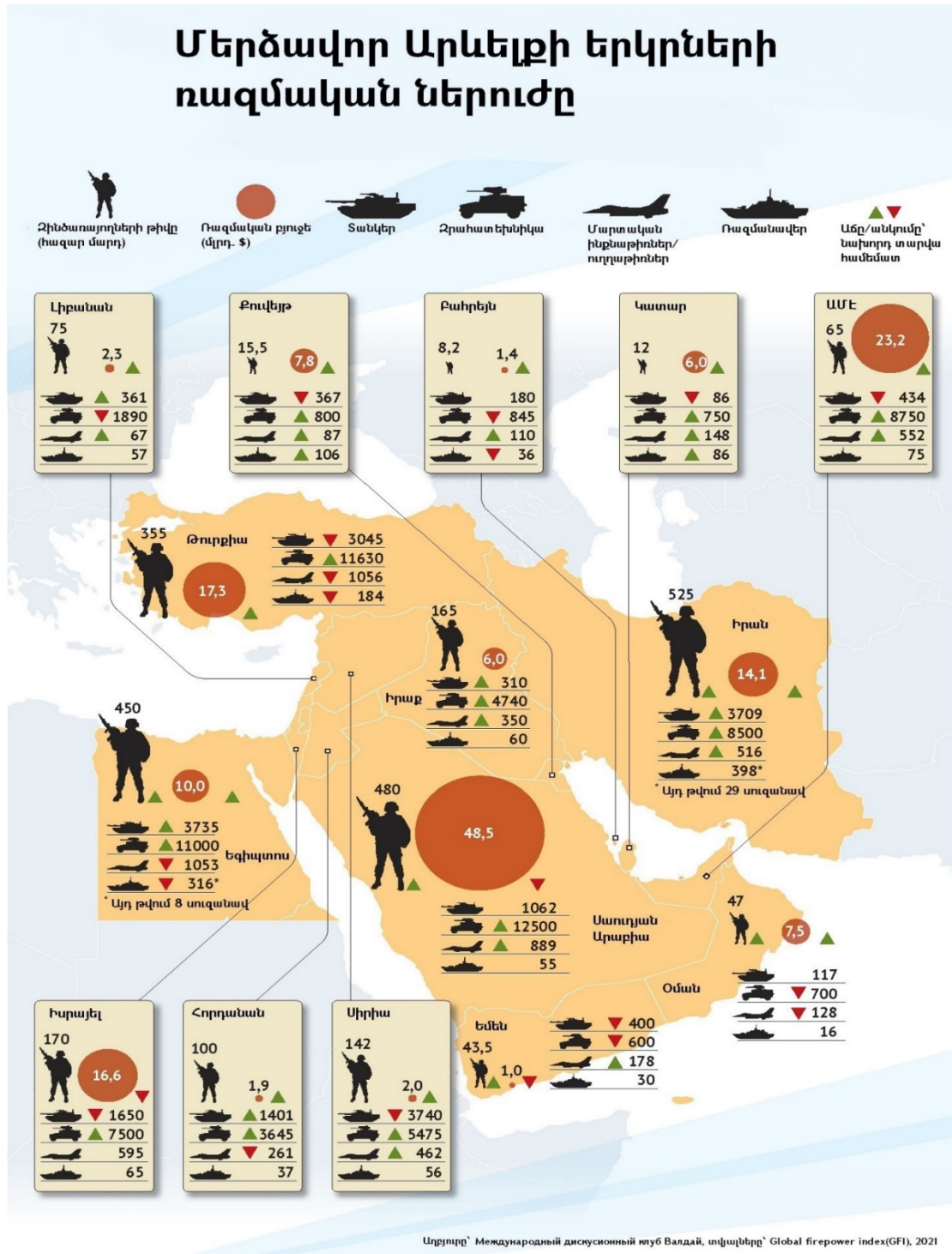
 Վերլուծության շրջան
 Միջին Ասիա
 Ցերական Ասիա
 Լիգայի
 Գերագույնը՝ ՉԺՀ Արտաքին գործերի նախարարություն

Մերձավոր Արևելքի ջրերով է անցնում համաշխարհային առևտրի, էներգակիրներ տեղափոխող բեռնանավերի զգալի մասը: Ի թիվս այլ կարևոր հանգամանքների՝ Չինաստանի համար տարածաշրջանի կարևորությունը հետզհետե մեծանում է, քանի որ վերջինիս աճող տնտեսությունը սնուցող էներգետիկ

³ Countries in China's Belt and Road Initiative: Who's In And Who's Out, David Sacks, March 24, 2021, <https://www.cfr.org/blog/countries-chinas-belt-and-road-initiative-whos-and-whos-out> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴ What Do Overseas Visits Reveal about China's Foreign Policy Priorities?, China Power, March 29, 2021. Updated May 12, 2021 <https://chinapower.csis.org/diplomatic-visits/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ռեսուրսների մեծ մասը այստեղից է ներկրվում: Մերձավոր Արևելքը նաև աշխարհի ամենառազմականացված տարածաշրջաններից մեկն է, սպառազինությունների միջազգային առևտրի խոշոր շուկա, որտեղ անկախ աշխարհաքաղաքական իրողություններից՝ սպառազինությունների մրցավազքը մշտապես շարունակական բնույթ է կրում:

Ըստ Ստոկհոլմի խաղաղության միջազգային հետազոտությունների ինստիտուտի (SIPRI)⁵ 2016-2020թթ. սպառազինության միջազգային ներմուծման 33%-ը բաժին է ընկել Մերձավոր Արևելքի երկրներին: Ընդ որում, սպառազինության մոտ 52%-ը ներմուծվել է ԱՄՆ-ից, 13%-ը ՌԴ-ից, իսկ ՉԺՀ ցուցանիշը ավելի փոքր է:⁵

2. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ

Մերձավոր Արևելքում հետսառըպատերազմյան ժամանակահատվածում ձևավորված իրողությունները, երբ ԱՄՆ-ը ուներ միանշանակ տարածաշրջանային գերակայություն, և ոչ մի այլ պետություն կամ պետությունների դաշինք չէր կարող վիճարկել այդ գերակայությունը, այլևս արդիական չեն: Այժմ տարածաշրջանում տեղի ունեցող գործընթացների վրա բացի ԱՄՆ-ից՝ մեծ ազդեցություն ունեն նաև մի շարք այլ տարածաշրջանային և գլոբալ ուժեր: ԱՄՆ-ը, Չինաստանը, Ռուսաստանը, փոքր ինչ նվազ հավակնություններով նաև Հնդկաստանն ու Եվրոպական միությունը գտնվում են տարածաշրջանում գերակայության հասնելու մրցավազքի մեջ, իսկ Իրանը, Թուրքիան, Իսրայելը, Սաուդյան Արաբիան, Եգիպտոսը, ԱՄԷ-ն այժմ ավելի ինքնուրույն ձևով են սեփական շահերն առաջ մղում՝ մանևրելով վերոհիշյալ արտաքին դերակատարների մրցակցության դաշտում⁶:

Եթե դիտարկենք տարածաշրջանի կարևոր դերակատարների վերջին տարիների քաղաքականությունը, ապա կնկատենք, որ դրանցից յուրաքանչյուրը սկսել է ավելի բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն վարել: Օրինակ, տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի ավանդական դաշնակից Իսրայելը սկսել է տարբեր հարցերում ԱՄՆ-ից անկախ քաղաքականություն վարել՝ երբեմն տարածաշրջանում իր գործողությունները համադրելով Ռուսաստանի հետ, միաժամանակ զարգացնելով ամուր տնտեսական և տեխնոլոգիական կապեր Չինաստանի հետ: ԱՄԷ-ն, Եգիպտոսը սկսել են ակտիվորեն համագործակցել Ռուսաստանի հետ սպառազինությունների և քաղաքական ոլորտներում, երկուսի շահերն էլ համընկնում են ՌԴ-ի և Չինաստանի հետ՝ գունավոր հեղափոխությունները կանխելու հարցում,

⁵ TRENDS IN INTERNATIONAL ARMS TRANSFERS, 2020, Pieter D. Wezeman, Alexandra Kuimova and Siemon T. Wezeman, SIPRI, March 2021, https://sipri.org/sites/default/files/2021-03/fs_2103_at_2020_v2.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁶ Major Power Rivalry in the Middle East, Steven A. Cook, The Council on Foreign Relations (CFR), March 2021 https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/dp-cook-final-interior-and-exterior_0.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

իսկ Չինաստանի պարագայում առանցքային նշանակություն ունեն նաև տնտեսական կապերը:

Ընդհանուր առմամբ, այս երկրների համար առանցքային նշանակություն ունի տնտեսական զարգացումն ու սոցիալական կայունությունը, և այդ հարցում նրանց պատկերացումները համընկնում են Պեկինի ու Մոսկվայի պատկերացումներին: Օրինակ, Թուրքիան և Եգիպտոսը՝ պահպանելով ԱՄՆ-ի հետ նորմալ հարաբերություններ, միաժամանակ միջուկային էներգետիկայի զարգացման ոլորտում ներգրավել են ռուսական կազմակերպություններին: Նույնը կարելի է ասել տարածաշրջանում ԱՄՆ գլխավոր դաշնակիցներից մեկի՝ Սաուդյան Արաբիայի մասին. մի կողմից՝ ԱՄՆ-ի հետ հակասությունները Եմենի, մարդու իրավունքների և այլ հարցերում, մյուս կողմից՝ Չինաստանի հետ աճող տնտեսական համագործակցությունը՝ նախ և առաջ էներգետիկ ոլորտում, ՌԴ-ի հետ համագործակցությունը «ՕՊԵԿ+»-ի շրջանակներում, վերջինիս ստիպում են ավելի ճկուն քաղաքականություն վարել Պեկինի և Մոսկվայի ուղղությամբ:

Գերտերությունների հետ ավելի դինամիկ հարաբերություններ ունեն տարածաշրջանի երկու ամենաազդեցիկ պետությունները՝ Թուրքիան և Իրանը: Իրանը ձգտում է քայքայել տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների ազդեցությունը և այդ հարցում համագործակցում է բոլոր շահագրգիռ տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային ուժերի հետ: Այս նպատակով Թեհրանը արդյունավետ համագործակցության մեխանիզմներ է ստեղծել ՌԴ-ի հետ՝ հատկապես Սիրիայում, իսկ երկրում տնտեսական կայունությունը պահպանելու և իր տարածաշրջանային ծրագրերը կյանքի կոչելու համար զարգացնում է տնտեսական համագործակցությունը Չինաստանի հետ: Չնայած թե՛ Չինաստանի, թե՛ ՌԴ-ի հետ միշտ չէ, որ Իրանի շահերը բոլոր հարցերում համընկնում են, սակայն փոխադարձ հետաքրքրություններն ավելի շատ են, քան հակասությունները:⁷

Ինչ վերաբերում է Թուրքիային, ապա ավելի ինքնուրույն և ինքնաբավ տարածաշրջանային գերտերություն դառնալու ճանապարհին Էրդողանը ձգտում է բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն վարել: Այսպես, չնայած Սիրիայում, Լիբիայում, Արցախում և տարածաշրջանային մի շարք այլ հարցերում հակասող շահերին, Անկարան կարողացել է Մոսկվայի հետ արդյունավետ

⁷ Iran's New Doctrine: Pivot to the East, By Seyed Hossein Mousavian, October 05, 2020, <https://thediplomat.com/2020/10/irans-new-doctrine-pivot-to-the-east/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

համագործակցություն հաստատել դիվանագիտության, տնտեսության և նույնիսկ պաշտպանության ոլորտներում: Միաժամանակ, Չինաստանի հետ զարգացող տնտեսական կապերը, համագործակցությունը ենթակառուցվածքների և հաղորդակցությունների ոլորտներում Թուրքիան դիտարկում է Արևմուտքից իր տնտեսական կախվածությունը թուլացնելու համատեքստում:⁸ Թուրքիան և Իրանը Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում առանցքային դերակատարներ են, և Չինաստանի հետ վերջիններիս հերաբերությունները առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի, հետևաբար դրանց կանդիդատանք ստորև՝ առանձին ենթավերնագրերի ներքո:

3. ՌԴ-ՉԺՀ ՓՈԽԼՐԱՑՆՈՂ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այսպիսով, Մերձավոր Արևելքում ձևավորվել է բավական խայտաբղետ ռազմաքաղաքական իրավիճակ, որտեղ հիմնական դերակատարները և առավելության ձգտող գերտերությունները վարում են բավական ճկուն և բազմաշերտ արտաքին քաղաքականություն, իսկ տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի ռազմական ներկայության կրճատումը այն ավելի գրավիչ է դարձնում մյուս գերտերությունների՝ մասնավորապես Չինաստանի և Ռուսաստանի համար: Մի կողմից՝ տարածաշրջանում Ռուսաստանի ռազմական ներկայության վերականգնումը, մյուս կողմից՝ Չինաստանի տնտեսական հնարավորություններն ու ռազմական ներուժը կարող են զգալիորեն վերափոխել տարածաշրջանի քաղաքական պատկերը:

Չինաստանն ու Ռուսաստանը փորձում են տարածաշրջանում իրենց ծրագրերն իրականացնել տարբեր ճանապարհներով, սակայն ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ եթե Ռուսաստանը նախապատվությունը տալիս է անվտանգության և սպառազինությունների վաճառքի ոլորտներին, ապա Չինաստանը գերադասում է առևտուրն ու ներդրումները: Սա մեծ մասամբ պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տարածաշրջանը գտնվում է ՌԴ անմիջական հարևանությամբ, իսկ իր սահմանների երկայնքով ազդեցության և կայունության պահպանումը պատմականորեն եղել և մնում է Ռուսաստանի առաջնահերթություններից: Չնայած ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Ռուսաստանը զգալիորեն կորցրել է իր տարածաշրջանային

⁸ Major Power Rivalry in the Middle East, Steven A. Cook, The Council on Foreign Relations (CFR), March 2021 https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/dp-cook-final-interior-and-exterior_0.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ազդեցությունը, սակայն դեռևս շարունակում է լավ հարաբերություններ պահպանել Ալժիրի, Իրաքի, Լիբիայի, Սիրիայի, Եգիպտոսի, Պաղեստինի, Հարավային Եմենի հետ⁹: Մերձավոր Արևելքում Չինաստանի և ՌԴ-ի ակտիվացումը, հատկապես ՉԺՀ-ԻԻՀ և ՌԴ-ԻԻՀ հարաբերությունների խորացումը, կարող է խրախուսել, որպեսզի ԱՄՆ-ը վերականգնի վերջին տարիներին խաթարված հարաբերությունները Իրանի մրցակիցների՝ Թուրքիայի և Սաուդյան Արաբիայի հետ, ինչպես նաև նպաստի Թուրքիա-Սաուդյան Արաբիա և Թուրքիա-Իսրայել հակասությունների հաղթահարմանը¹⁰:

Միջազգային մամուլն ու փորձագիտական շրջանակները Մերձավոր Արևելքում Չինաստանի ակտիվության և նոր հավակնությունների մասին լայն քննարկումներ սկսեցին դեռևս 2020-ին, երբ հրապարակվեց, այնուհետև միջազգային մամուլում լայնորեն տարածվեց Չինաստանի և Իրանի միջև նախատեսվող ենթադրյալ նոր համաձայնագրի տեքստը¹¹: Այդ քննարկումները վերսկսվեցին և ավելի ակտիվացան 2021թ. մարտի վերջին Չինաստանի արտգործնախարար Վան Յիի մերձավորարևելյան շրջագայության և Իրանի հետ նոր համաձայնագրի ստորագրումից հետո: Ուշագրավ է, որ թեև հիմնական քննարկումները կենտրոնացան Վան Յիի իրանյան այցի վրա, սակայն այցը ռեգիոնալ բնույթ էր կրում և ուշագրավ էր ինչպես աշխարհագրությամբ, այնպես էլ օրակարգով. Սաուդյան Արաբիա, Թուրքիա, Իրան, ԱՄԷ, Օման և Բահրեյն¹²: Օրինակ, Սաուդյան Արաբիայում Յին հայտարարեց Իսրայելի և Պաղեստինի միջև խաղաղ բանակցությունների

⁹ Reimagining U.S. Strategy in the Middle East/ Sustainable Partnerships, Strategic Investments, by Dalia Dassa Kaye, Linda Robinson, Jeffrey Martini, Nathan Vest, Ashley L. Rhoades, RAND Corporation, 2021, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4958-1.html (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁰ The China-Iran agreement | Geostrategic motives and implications, <https://fikercenter.com/en/position-papers/the-china-iran-agreement-geostrategic-motives-and-implications> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹¹ Իրան-Չինաստան համաձայնագրի շրջանավորվող փաստաթղթի սկանավորված պարսկալեզու տարբերակը, https://static1.squarespace.com/static/54db7b69e4b00a5e4b11038c/t/5f0a3b017adc097c9945645c/1594506439567/China_Iran_Document.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.): Last Among Equals: The China-Iran Partnership in a Regional Context, By Lucille Greer and Esfandiyar Batmanghelidj, The Wilson Center, September 2020, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/MEP_200831_OCC%2038%20v3%20%281%29.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.): Defying U.S., China and Iran Near Trade and Military Partnership, By Farnaz Fassihi and Steven Lee Myers, published July 11, 2020, updated March 27, 2021, <https://www.nytimes.com/2020/07/11/world/asia/china-iran-trade-military-deal.html> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹² Mr. Wang goes to the Middle East, MENA Source by Jonathan Fulton, the Atlantic Council, APR 1, 2021, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/mr-wang-goes-to-the-middle-east/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

նախաձեռնության մասին¹³, Օմանում հայտարարեց Չինաստանի և Ծոցի համագործակցության խորհրդի (GCC) միջև ազատ առևտրի մասին համաձայնագրի բանակցությունները ավարտին հասցնելու մտադրության մասին¹⁴: Ընդհանուր առմամբ, Չինաստանի արտգործնախարարի այցը կարելի է դիտարկել տարածաշրջանում ՉԺՀ առաջնահերթությունները ընդգծելու տեսանկյունից:

Հատկանշական է, որ ՉԺՀ արտգործնախարարի այցին նախորդել էր ՌԴ արտգործնախարար Լավրովի այցը Մերձավոր Արևելք: Այնուհետև Լավրովը այցելել էր նաև Չինաստան, ինչը նպատակ էր հետապնդում համակարգել երկու երկրների առաջնահերթությունները ԱՄՆ-ի և Մերձավոր Արևելքի ուղղությամբ քաղաքականության տեսանկյունից՝ հաշվի առնելով տարածաշրջանի նկատմամբ Վաշինգտոնի հետաքրքրության նվազումը¹⁵: Կարելի է ենթադրել, որ ներկայիս փուլում Պեկինն ու Մոսկվան տարածաշրջանում միմյանց գործողությունները դիտարկում են որպես փոխլրացնող, այլ ոչ թե հակասող, երկու երկրների գործողությունները հաճախ համակարգված բնույթ են կրում: Դրա մասին է վկայում ՌԴ և ՉԺՀ միջև բարիդրացիության, բարեկամության և համագործակցության մասին պայմանագրի ստորագրման քսանամյակի կապակցությամբ երկու երկրների ղեկավարների կողմից վերջերս տարածված համատեղ հայտարարությունը, որտեղ, ի թիվս այլոց, նշվում է, որ կողմերը պետք է համակարգեն արտաքին քաղաքական ոլորտում ջանքերը, պաշտպանեն ընդհանուր շահերը միջազգային ասպարեզում և տարածաշրջանային ու համաշխարհային ուժային հավասարակշռությունը¹⁶:

¹³ China plans to invite Palestinians and Israelis for talks, report by REUTERS, LAHAV HARKOV, MARCH 24, 2021, <https://www.jpost.com/middle-east/china-plans-to-invite-palestinians-and-israelis-for-talks-663006> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁴ China, Oman agree to enhance cooperation, push forward China-GCC free trade talks, Xinhua, Editor: Li Yan, 2021-03-30, [China, Oman agree to enhance cooperation, push forward China-GCC free trade talks \(ecns.cn\)](https://ecns.cn/China,Oman_agree_to_enhance_cooperation,_push_forward_China-GCC_free_trade_talks) (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁵ Will the China-Iran deal change the Middle East?, RAGHIDA DERGHAM, April 04, 2021, <https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/will-the-china-iran-deal-change-the-middle-east-1.1196284> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁶ Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики к двадцатилетию подписания Договора о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой, 28 июня 2021, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/hkwONx0FSpUGgXPaRU3xUHRmkRneSXIR.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

4. ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մերձավոր Արևելքում իր քաղաքականության վերաբերյալ Պեկինը չունի հրապարակային ռազմավարություն, քանի որ ձգտում է խուսափել տարածաշրջանում իր գործունեությունը կաղապարելու, տարբեր զգայուն հարցերի վերաբերյալ հստակ դիրքորոշում արտահայտելու և այդպիսով բոլոր հիմնական դերակատարների հետ հավասարակշռված, դրական հարաբերությունները կասկածի տակ դնելու հեռանկարից: Սակայն դա չի նշանակում, որ Չինաստանը տարածաշրջանի վերաբերյալ առհասարակ չունի ռազմավարություն: Պեկինը շատ լուրջ է վերաբերվում Մերձավոր Արևելքին և այնտեղ ունի հստակ շահեր ու հետաքրքրություններ: «ՌԵՆԴ Քորփորեյշնի» փորձագետները Մերձավոր Արևելքում ՉԺՀ ռազմավարությունը բնութագրում են որպես «անհանգիստ վիշապի» քաղաքականություն: Վերջիններս Մերձավոր Արևելքի նկատմամբ Չինաստանի հետաքրքրությունները բաժանել են 4 հիմնական ուղղությունների¹⁷:

1. Էներգետիկ անվտանգություն և տնտեսական համագործակցություն: Չինաստանը ձգտում է ապահովել հասանելիությունը տարածաշրջանի շուկաների և ռեսուրսների նկատմամբ:

2. Տարածաշրջանում ՉԺՀ աշխարհառազմավարական կեցվածքը: Չինաստանը փորձում է բալանսավորել Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ ազդեցությունը՝ միաժամանակ խուսափելով վերջինիս հետ ակնհայտ հակամարտության մեջ մտնելուց կամ տարածաշրջանում իր ռազմական ներկայությունը էականորեն ավելացնելուց:

3. Չինաստանի արևմուտքում ներքին կայունություն և ուղղությունների խնդիր: ՉԺՀ հիմնական խնդիրներից մեկն է հասնել նրան, որ մահմեդական աշխարհի կենտրոն հանդիսացող այս տարածաշրջանի հիմնական դերակատարները չքննադատեն մահմեդական չինացիների ու ուղղությունների նկատմամբ Պեկինի քաղաքականությունը:

4. Չինաստանի գերտերության կարգավիճակի ամրագրում: այս նպատակով Պեկինը փորձում է տարածաշրջանի խոշոր դերակատարների շրջանում վաստակել գերտերության կարգավիճակ և վերջիններիս կողմից արժանանալ գերտերությանը հարիր դիվանագիտական հարգանքի ու վերաբերմունքի:

Այնուամենայնիվ, տարածաշրջանի երկրների նկատմամբ ՉԺՀ վերաբերմունքի առանձնահատկությունները հասկանալու տեսանկյունից որոշակի հստակություն

¹⁷ China in the Middle East, The Wary Dragon, by Andrew Scobell, Alireza Nader, RAND Corporation, 2016, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1229.html (այցելվել է 13.09.2021թ.):

կարող է բերել այդ երկրների հետ հարաբերությունների իրավապայմանագրային բնույթի ուսումնասիրությունը: Այսպես, Մերձավոր Արևելքի երկրների մեծամասնությունը՝ 22 երկիր, ՉԺՀ հետ համաձայնագրեր ունեն «Գոտի և ճանապարհ» ծրագրի շրջանակներում: Տարածաշրջանի երկրներից միայն 5-ը՝ Ալժիրը, Եգիպտոսը, Իրանը, Սաուդյան Արաբիան և ԱՄԷ-ն Չինաստանի հետ ունեն «համապարփակ ռազմավարական գործընկերության» համաձայնագիր. սա Չինաստանի համար համարվում է միջպետական հարաբերությունների երկրորդ բարձրագույն մակարդակը, այս կարգավիճակը Չինաստանի ԱԳՆ-ն սովորաբար տալիս է տարածաշրջանում առանցքային կարևորություն ունեցող երկրներին¹⁸:

Հարաբերությունների ավելի ցածր, բայց կրկին կարևոր մակարդակի մասին են խոսում Թուրքիայի հետ «ռազմավարական համագործակցության հարաբերությունների», իսկ Իսրայելի՝ հետ «համապարփակ նորարարական գործընկերության» պայմանագրերը: Չինաստանը Թուրքիային դիտարկում է որպես կարևոր կամուրջ դեպի Եվրոպա, իսկ Իսրայելին՝ ոչ միայն որպես տեխնոլոգիական համագործակցության կարևոր աղբյուր, այլև կամուրջ ԱՄՆ-ի հետ տարածաշրջանային համագործակցության հարցերում: Չինաստանը նաև երկկողմ համագործակցության երրորդ մակարդակի՝ «ռազմավարական գործընկերության» մասին պայմանագրեր ունի Իրաքի, Հորդանանի, Քուվեյթի, Մարոկկոյի, Օմանի և Կատարի հետ¹⁹: Ինչպես տեսնում ենք, Չինաստանը ամենաբարձր մակարդակի հարաբերություններ է զարգացնում Մերձավոր Արևելքի գրեթե բոլոր հիմնական դերակատարների հետ, ընդ որում՝ նաև միմյանց նկատմամբ ակնհայտ թշնամական կեցվածք ունեցող երկրների հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, Սաուդյան Արաբիան և Իրանը:

Տարածաշրջանի նկատմամբ ՉԺՀ հետաքրքրության աճին նպաստող կարևոր գործոններից մեկը դեռևս Օբամայի պաշտոնավարման ժամանակ՝ 2011-2012թթ. ԱՄՆ կողմից որդեգրված այսպես կոչված Ասիայում «հավասարակշռության»

¹⁸ Major Power Rivalry in the Middle East, Steven A. Cook, The Council on Foreign Relations (CFR), March 2021 https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/dp-cook-final-interior-and-exterior_0.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

¹⁹ Reimagining U.S. Strategy in the Middle East/ Sustainable Partnerships, Strategic Investments, by Dalia Dassa Kaye, Linda Robinson, Jeffrey Martini, Nathan Vest, Ashley L. Rhoades, RAND Corporation, 2021, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR958-1.html (այցելվել է 13.09.2021թ.):

քաղաքականությունն է²⁰, որը հետագայում, Թրամփի վարչակազմի օրոք ավելի ցցուն դարձավ և կարծես այդ միտումը շարունակում է նաև Բայդենի վարչակազմը²¹: Չինաստանը պարզապես ձգտում է մեծացնել ԱՄՆ հետ մրցակցությունը այլ տարածաշրջաններում, այդ թվում՝ Մերձավոր Արևելքում, որպեսզի շեղի վերջինիս ուշադրությունը իր համար կենսական նշանակություն ունեցող և անմիջական հարևանությամբ գտնվող տարածաշրջաններից²²: Հենց այս համատեքստում պետք է դիտարկել նաև Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» նախաձեռնությունը, որտեղ նույնպես Մերձավոր Արևելքը առանցքային տեղ է զբաղեցնում: Ընդհանուր առմամբ տարածաշրջանը աշխարհառազմավարական առումով Չինաստանի համար մեծ կարևորություն ունի, այնտեղ ՉԺՀ հետաքրքրության աճը Կենտրոնական Ասիայում գերակայության հասնելու չինական քաղաքականության տրամաբանական շարունակությունն է:

5. ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մերձավոր Արևելքի նկատմամբ Չինաստանի հետաքրքրության աճը առաջին հերթին պայմանավորված է եղել տնտեսական հրամայականով: Եթե սկզբնական շրջանում ՉԺՀ աճող տնտեսությունը հատկապես մեծ տեմպերով ավելացնում էր այս տարածաշրջանից էներգակիրների կլանումը, ապա հետագայում տարածաշրջանի երկրների հետ տնտեսական համագործակցության շրջանակը ավելի ընդլայնվեց՝ ներառելով տնտեսության տարբեր ճյուղեր²³: Սկսած 2016-2017 թվականներից՝

²⁰ Pivot to the Pacific? The Obama Administration's "Rebalancing" Toward Asia, Mark E. Manyin, Coordinator, Congressional Research Service, March 28, 2012, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R42448.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²¹ Biden Trimming Forces Sent to Mideast to Help Saudi Arabia, By Gordon Lubold and Warren P. Strobel, updated April 1, 2021, https://www.wsj.com/articles/biden-trimming-forces-sent-to-mideast-to-help-saudi-arabia-11617279687?mod=hp_lead_pos7 (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²² Last Among Equals: The China-Iran Partnership in a Regional Context, By Lucille Greer and Esfandiyar Batmanghelidj, The Wilson Center, September 2020, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/MEP_200831_OCC%2038%20v3%20%281%29.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²³ China's raw materials strategy, The next chapter in the US-China rivalry?, Bashar Malkawi, 24 JANUARY 2020, <https://www.policyforum.net/chinas-raw-materials-strategy/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Չինաստանը հանդիսանում է տարածաշրջանի առաջատար առևտրային գործընկերը՝ փոխադարձ առևտրի ծավալով շրջանցելով Միացյալ Նահանգներին²⁴:

Մերձավոր Արևելքի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ առևտրի շրջանառության ցուցանիշով Չինաստանը զգալիորեն գերազանցում է ԱՄՆ-ին և ՌԴ-ին: Ըստ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի (ԱՄՀ) տվյալների բազայի՝ այս տարածաշրջանի երկրների հետ 2020-ին Միացյալ Նահանգների առևտրի շրջանառությունը կազմել է 81 մլրդ դոլար (ԱՄՆ-ից արտահանումը՝ 51 մլրդ, ներմուծումը՝ 30 մլրդ), մինչդեռ Չինաստանի առևտրի շրջանառությունը կազմել է շուրջ 315 մլրդ դոլար (Չինաստանից արտահանումը՝ 171 մլրդ, ներմուծումը 144 մլրդ): 2020-ին տարածաշրջանի երկրների հետ Ռուսաստանի առևտրաշրջանառությունը ավելի համեստ տեսք ունի՝ շուրջ 55 մլրդ դոլար (ՌԴ-ից արտահանումը՝ 43 մլրդ, ներմուծումը՝ շուրջ 12 մլրդ)²⁵: Ինչպես տեսնում ենք, Միացյալ Նահանգների ցուցանիշը ավելի համադրելի է Ռուսաստանի ցուցանիշի հետ, մինչդեռ Չինաստանը ԱՄՆ ցուցանիշին գերազանցում է մոտ 4 անգամ, իսկ ՌԴ ցուցանիշին՝ շուրջ 6 անգամ: Սա վկայում է այն մասին, որ տարածաշրջանի երկրների նկատմամբ տնտեսական ազդեցության տեսանկյունից Չինաստանը շատ ավելի մեծ լծակներ ունի, քան մյուս գերտերությունները:

Տարածաշրջանի կարևոր դերակատարներից Չինաստանի հետ զարգացած տնտեսական հարաբերություններ ունեն հատկապես Սաուդյան Արաբիան, ԱՄԷ-ն, Իրաքը, Իրանը, Թուրքիան, Պակիստանը, Իսրայելը, Եգիպտոսը: Օրինակ, 2019-ին առևտրի շրջանառությունը Չինաստանի և Սաուդյան Արաբիայի միջև կազմել է 78,2 մլրդ դոլար²⁶, ինչը գրեթե հավասար է ողջ տարածաշրջանի հետ 2020-ին ԱՄՆ

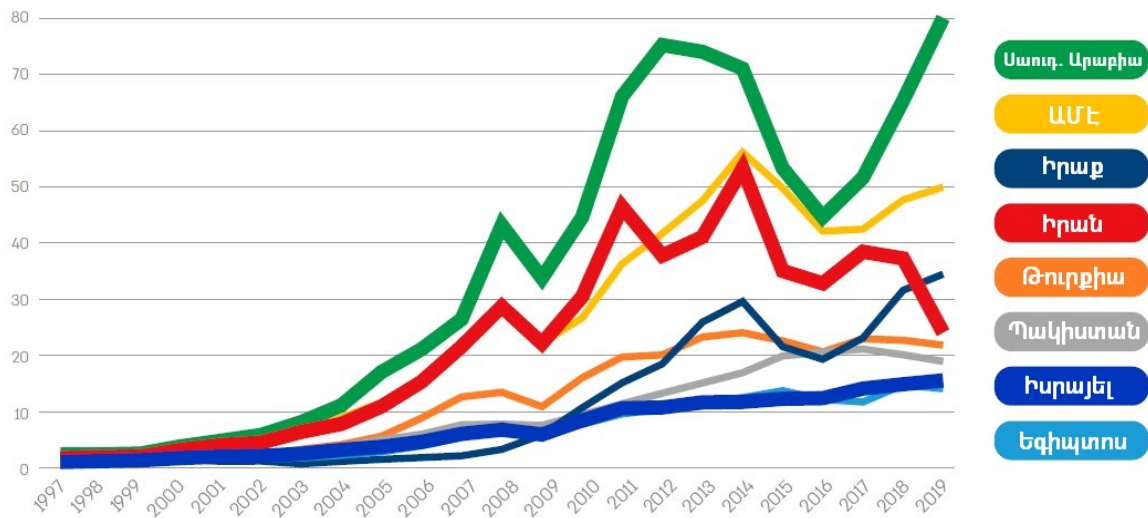
²⁴ US-China Competition and Its Implications for the Middle East, Dr. Mohammed Saqr Alsulami, the International Institute for Iranian Studies (Rasanah), 08 May 2021 <https://rasanah-iiis.org/english/wp-content/uploads/sites/2/2021/05/US-China-Competition-and-Its-Implications-for-the-Middle-East.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.): Wang Huiyao: China has a larger role to play in the Middle East, By Wang Huiyao, November 11, 2019, <http://en.ccg.org.cn/archives/57978> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²⁵ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի տվյալների բազայի «Մերձավոր Արևելք և Միջին Ասիա» բաժինը ներառում է 32 երկիր՝ Մերձավոր Արևելքից, Հյուսիսային Աֆրիկայից, Հարավային Կովկասից և Կենտրոնական Ասիայից (Աֆղանստան, Ալժիր, Հայաստան, Ադրբեջան, Բահրեյն, Զիբուրի, Եգիպտոս, Վրաստան, Իրան, Իրաք, Հորդանան, Ղազախստան, Քուվեյթ, Ղրղզստան, Լիբանան, Լիբիա, Մավրիտանիա, Մարոկկո, Օման, Պակիստան, Կատար, Սաուդյան Արաբիա, Սոմալի, Սուդան, Սիրիա, Տաջիկստան, Թունիս, Թուրքմենստան, ԱՄԷ, Ուզբեկստան, Գազա և Արևմտյան Ափ, Եմեն) <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²⁶ China-Iran Relations Strategic, Economic, and Diplomatic Aspects in Comparative Perspective, Kevjn Lim, Institute for National Security Studies, May 2021, https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2021/05/Memo213_e.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

առևտրի ընդհանուր ցուցանիշին: Չինաստանի մյուս խոշոր առևտրային գործընկերներն են ԱՄԷ-ն, Իրաքը, Իրանը:

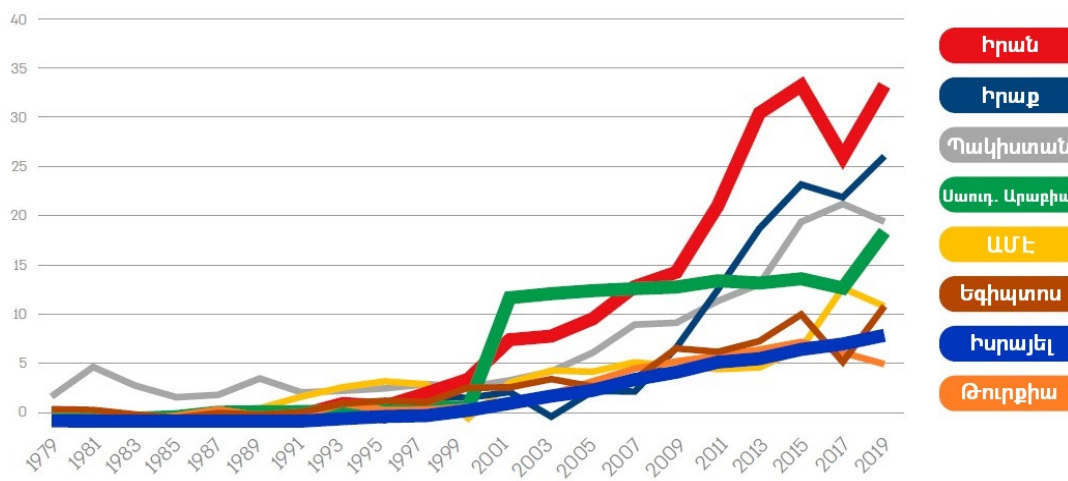
Չինաստանի ընդհանուր առևտրի շրջանառությունը գործընկեր երկրի հետ \$ Միլիարդ

Աղբյուր՝ IMF DOTS (<https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712>)

Շատ ավելի ուշագրավ պատկեր է ստացվում, երբ դիտարկում ենք ՉԺՀ մասնաբաժինը գործընկեր երկրների ընդհանուր առևտրաշրջանառության մեջ: Չնայած վերջին տարիներին տարածաշրջանում Չինաստանի ամենախոշոր առևտրային գործընկերները Սաուդյան Արաբիան և ԱՄԷ-ն են, սակայն Չինաստանն ամենամեծ մասնաբաժինն ունի Իրանի արտաքին առևտրաշրջանառության մեջ՝ շուրջ 33%: Վերջինիս հաջորդում են Իրաքը և Պակիստանը:

Չինաստանի մասնաբաժինը(%) գործընկեր երկրի ընդհանուր առևտրաշրջանառության մեջ

Աղբյուր՝ The calculations are from IMF DOTS (<https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712>)

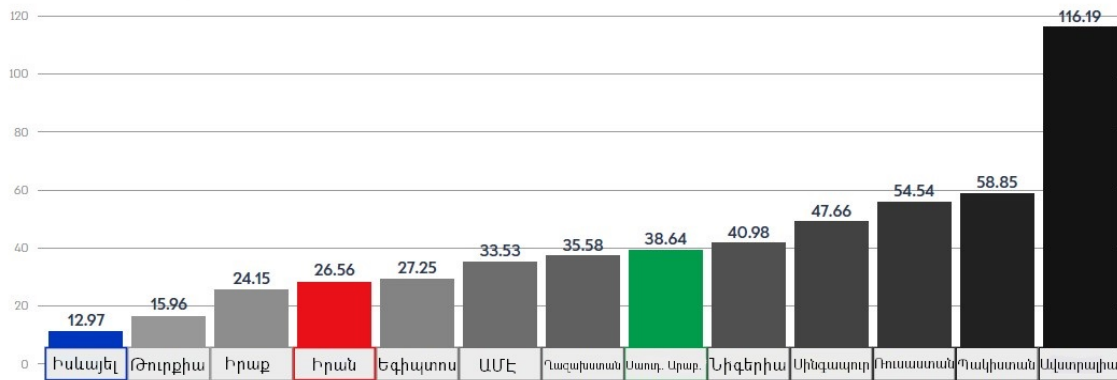
Փաստորեն, տարածաշրջանի երկրների շարքում Իրանն ամենամեծ կախվածությունն ունի Չինաստանի հետ առևտրից, հետևաբար պատահական չէ, որ Պեկինը հենց Թեհրանին է դիտարկում որպես տարածաշրջանում ազդեցության տարածման կարևոր հենակետ, քանի որ ունի վերջինիս նկատմամբ շատ ավելի մեծ ազդեցության լծակներ: Համեմատության համար՝ 2019-ին Թուրքիայի արտաքին առևտրաշրջանառության մեջ Չինաստանի մասնաբաժինը միայն շուրջ 5%-ն է կազմել:

Վերոհիշյալ ցուցանիշները պայմանավորված են նաև տարածաշրջանում աճող չինական ներդրումներով: Չինաստանը ԱՄՆ-ին գերազանցում է նաև Մերձավոր Արևելքում կատարած ներդրումների ցուցանիշով. եթե Միացյալ Նահանգները 2000-2019թթ. Մերձավոր Արևելքում կատարել է շուրջ 75 մլրդ դոլարի ներդրում²⁷, ապա 2005-2020թթ. Մերձավոր Արևելքում և Հյուսիսային Աֆրիկայում Չինաստանի կատարած ներդրումների ծավալը հասնում է շուրջ 200 մլրդ դոլարի²⁸:

²⁷ Direct investment position of the United States in the Middle East from 2000 to 2020, Aug 4, 2021, <https://www.statista.com/statistics/188602/united-states-direct-investments-in-the-middle-east-since-2000/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

²⁸ China Global Investment Tracker, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

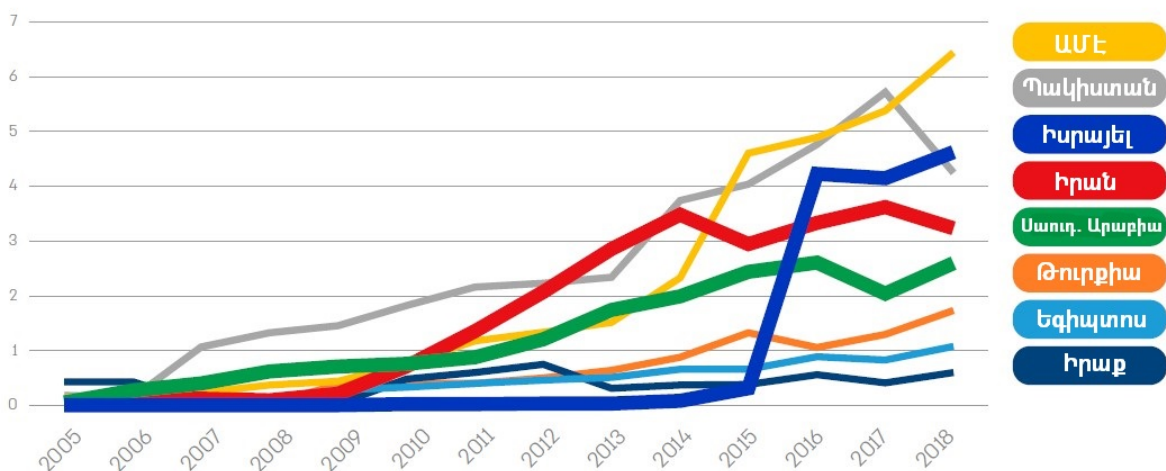
Չինաստանի ընդհանուր ներդրումներն ու շինարարական նախագծերը գործընկեր երկրում \$ միլիարդ, 2005-2020թթ

Աղբյուր՝ China Global Investment Tracker, n.d. (<https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>)

Ներդրումների մասով նույնպես Չինաստանի կարևոր գործընկերներն են ԱՄԷ-ն, Պակիստանը, Իրանը, Սաուդյան Արաբիան, իսկ վերջին տարիներին նկատելի է նաև Չինական ներդրումների շեշտակի աճը Իսրայելում և որոշակի աճը Թուրքիայում:

Չինաստանի օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները \$ միլիարդ

Աղբյուր՝ Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment, 2011, 2018, Chinese Ministry of Commerce

Մերձավոր Արևելքում՝ հատկապես էներգակիրների ներկրման ոլորտի նկատմամբ ԱՄՆ հետաքրքրության նվազման համատեքստում, տարածաշրջանի երկրների համար շատ կարևոր է գտնել էներգակիրների արտահանման նոր, կայուն շուկաներ, իսկ Չինաստանում, որը այսօր էլ համարվում է տարածաշրջանից նավթի ամենամեծ ներկրողը, առաջիկա տասնամյակներին միայն ավելանալու է էներգակիրների ներմուծման պահանջարկը: Ներկայումս Չինաստանը բնական գազի աշխարհի ամենախոշոր ներկրողն է, իսկ առաջիկա տասնամյակներին բնական գազը, որպես էկոլոգիապես ավելի մաքուր ռեսուրս, դառնալու է Չինաստանի հիմնական անցումային էներգառեսուրսը, հետևաբար դրա ներմուծումը ավելի է ավելանալու²⁹: Սա նշանակում է, որ տարածաշրջանի երկրները չեն կարող կորցնել չինական շուկան և Պեկինը կարող է դառնալ էներգակիրներ արտահանումից կախվածություն ունեցող երկրների փրկօղակը:

Այստեղ առկա է նաև հակառակ տրամաբանությունը. Չինաստանը նույնպես էներգակիրների ներմուծման տեսանկյունից տարածաշրջանից զգալի կախվածության մեջ է գտնվում: 2019-ին Չինաստանի կողմից սպառած նավթի 36%-ը և ներմուծման 40%-ը բաժին է ընկել Մերձավոր Արևելքին³⁰: Չինաստանի համար տարածաշրջանից նավթի ներմուծման հիմնական աղբյուրներն են Սաուդյան Արաբիան՝ ներմուծման 15%-ը, Իրաքը՝ 9%-ը (մեծ է նաև Իրանից անուղղակի ներմուծման մասնաբաժինը):³¹ Այսինքն՝ էներգետիկ ոլորտում համագործակցության տեսանկյունից տարածաշրջանի երկրներն ու Չինաստանը գտնվում են յուրատեսակ փոխկախվածության մեջ:

²⁹ Does China Need More Gas From Russia and Central Asia?, Sergei Kapitonov, Temur Umarov, 12.01.2021, <https://carnegie.ru/commentary/83593> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁰ Statistical Review of World Energy 2020 | 69th edition, British Petroleum, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³¹ Reimagining U.S. Strategy in the Middle East/ Sustainable Partnerships, Strategic Investments, by Dalia Dassa Kaye, Linda Robinson, Jeffrey Martini, Nathan Vest, Ashley L. Rhoades, RAND Corporation, 2021, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR958-1.html (այցելվել է 13.09.2021թ.):

6. ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼԻՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԵՎ ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ուշագրավ է, որ Չինաստանը կարողացել է այսպիսի ցուցանիշների հասնել՝ միաժամանակ զարգացնելով հավասարակշռված հարաբերություններ տարածաշրջանի գրեթե բոլոր երկրների հետ: Ինչպես նշվեց, Պեկինը չի հրապարակում տարածաշրջանի երկրների հետ հարաբերությունների ընդհանուր ռազմավարություն՝ փորձելով խուսափել տարածաշրջանի երկրների հակասությունների կենտրոնում հայտնվելու հեռանկարից: Օրինակ, 2016-ին հրապարակված «Չինաստանի արաբական քաղաքականության փաստաթուղթը»³² նույնպես չի պարունակում այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք ի ցույց կդնեին այս կամ այն երկրի նկատմամբ ՉԺՀ առանձնահատուկ վերաբերմունքը: Փոխարենը այդ փաստաթղթում Չինաստանը առանձնացնում է այն երեք հիմնական ուղղությունները, որոնցով զարգացնելու է հարաբերությունները տարածաշրջանի երկրների հետ: Դրանք են՝ 1) էներգետիկան՝ որպես հիմնական ուղղություն, 2) ենթակառուցվածքները, առևտուրն ու ներդրումները, 3) համագործակցությունը տեխնոլոգիաների ոլորտում՝ միջուկային էներգիա, տիեզերք, արբանյակներ:

Չինաստանի առաջարկած այսպիսի օրակարգը բավական ձեռնտու է տարածաշրջանի երկրներին, քանի որ այն հիմնականում հիմնված է պետությունների ազգային ինքնիշխանությունը ամրագրող Վեստֆալյան համակարգի սկզբունքների վրա: Ի տարբերություն ԱՄՆ-ի, որը տարածաշրջանի երկրների հետ համագործակցությունը հաճախ փոխկապակցում է լիբերալ սկզբունքների տարածման հետ և այդ հարցում գործընկերների վրա պարբերաբար ճնշում է գործադրում, Չինաստանի հետ համագործակցությունը գերծ է նմանօրինակ կաղապարներից: Բացի այդ, տարածաշրջանի երկրների կողմից Չինաստանը չի ընկալվում որպես իմպերիալիստական ձգտումներ ունեցող գերտերություն. լինելով կոմունիստական գաղափարախոսության կրող՝ Չինաստանը, ի տարբերություն ԽՍՀՄ-ի, տարբեր տարածաշրջաններում «կոմունիզմ արտահանելու» շատ մեծ պատմություն չունի:

³² Full text of China's Arab Policy Paper, THE STATE COUNCIL OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA, Jan 13, 2016, http://english.www.gov.cn/archive/publications/2016/01/13/content_281475271412746.htm (այցելվել է 13.09.2021թ.):

Միաժամանակ, Մեծ Մերձավոր Արևելքի երկրները Չինաստանի տնտեսական մոդելը դիտարկում են որպես այլընտրանք արևմտյան տնտեսական մոդելին՝ փորձելով Չինաստանի հետ համագործակցության միջոցով թուլացնել կախվածությունը Արևմուտքից և արևմտյան ֆինանսական կառույցներից: Մասնավորապես, Չինաստանի հովանու ներքո գտնվող Ասիական զարգացման բանկը տարածաշրջանում ակտիվորեն մրցակցում է ԱՄՆ ազդեցության տակ գտնվող ԱՄՀ-ի և Համաշխարհային բանկի հետ:

Տարածաշրջանի երկրները Չինաստանը դիտարկում են նաև որպես նորագույն տեխնոլոգիաների զարգացման հարցում կարևոր գործընկեր: Չինաստանի ընձեռած տեխնոլոգիական հնարավորությունները հատկապես հրապուրիչ են այն երկրների համար, որոնք մի կողմից՝ սուղ ֆինանսական ռեսուրսների, մյուս կողմից՝ պատժամիջոցների պատճառով հնարավորություն չունեն օգտվելու արևմտյան նորագույն տեխնոլոգիաներից (Իրան, Իրաք, Սիրիա և այլն): Տեխնոլոգիաների ոլորտում Չինաստանին առավելություն է տալիս նաև զարգացած 5G ցանցը, ձեռքբերումները արհեստական ինտելեկտի բնագավառում: Այս ուղղությամբ Չինաստանը ԱՄՆ-ի նկատմամբ մրցակցային առավելություն ունի, հետևաբար Վաշինգտոնը հաճախ փորձում է իր տարածաշրջանային գործընկերների վրա ճնշում բանեցնել՝ ձգտելով թույլ չտալ այդ երկրներում չինական տեխնոլոգիաների չափից ավել տարածումը՝ հատկապես հաշվի առնելով դրանց ընձեռած հնարավորությունները հետախուզության և տեղեկատվական հոսքերի կառավարման ոլորտներում³³:

Չնայած դրան, տարածաշրջանի մի շարք երկրներ, այդ թվում՝ Բահրեյնը, Եգիպտոսը, Քուվեյթը, Օմանը, Սաուդյան Արաբիան, ԱՄԷ-ն, հեռահաղորդակցության համակարգերը արդիականացնում են չինական «Հուավեյի» տեխնոլոգիաների հիման վրա: Այս համակարգերը օգտագործվում են հանրային անվտանգության, երթևեկության կանոնակարգման և պետական ծառայությունների բարելավման համար, բայց դրանք կարող են օգտագործվել նաև ընդհանուր վերահսկողության և բնակչության վերահսկման համար, նաև կարող են նպաստել մեծ թվով տվյալների

³³ US-China Competition and Its Implications for the Middle East, Dr. Mohammed Saqr Alsulami, the International Institute for Iranian Studies (Rasanah), 08 May 2021 <https://rasanah-iiis.org/english/wp-content/uploads/sites/2/2021/05/US-China-Competition-and-Its-Implications-for-the-Middle-East.pdf> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

հավաքագրմանը՝ դրանք չարաշահելու ռիսկերով³⁴: Չինաստանը նաև ներգրավված է մի շարք «խելացի քաղաքների» նախագծերում՝ Իրանում և Ծոցի երկրներում: Այս ոլորտում համագործակցությունը շահեկան է հատկապես տարածաշրջանի երկրների ավտորիտար իշխանությունների համար, ինչը Չինաստանի հետ համագործակցության լրացուցիչ հարթակ է ձևավորում³⁵:

7. ԳԵՐՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԲԽՈՂ ՌԻՍԿԵՐՆ ՈՒ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Կարելի է ակնկալել, որ տարածաշրջանում ՌԴ-ի և հատկապես Չինաստանի ազդեցության աճին զուգահեռ, ԱՄՆ-ը մեծացնելու է քաղաքական և դիվանագիտական ճնշումն իր գործընկերների նկատմամբ՝ փորձելով սահմանափակել վերջիններիս հետ իր աշխարհաքաղաքական մրցակիցների ֆինանսատնտեսական և ռազմական համագործակցությունը: Նաև այս համատեքստում պետք է դիտարկել Մեծ յոթնյակի երկրների կողմից 2021-ի հունիսի հանդիպման ժամանակ հայտարարված «Վերակառուցելով ավելի լավ աշխարհ»՝ B3W նախագիծը³⁶, որը հավակնում է դառնալ «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի մրցակիցը³⁷: Վերջին շրջանում Արևմուտքի կողմից առաջ են քաշվում այնպիսի նախագծեր, ինրպիսիք են ԵՄ Global Gateway ծրագիրը³⁸, Ավստրալիա-Միացյալ Թագավորություն-ԱՄՆ դաշինքը (Aukus pact)³⁹, Հնդկաստանի արաբա-

³⁴ China's Smart Cities Development, Katherine Atha, Jason Callahan, John Chen, Jessica Drun, Ed Francis, Kieran Green, Dr. Brian Lafferty, Joe McReynolds, Dr. James Mulvenon, Benjamin Rosen, and Emily Walz, Research Report Prepared on Behalf of the U.S.-China Economic and Security Review Commission, January 2020, https://www.uscc.gov/sites/default/files/China_Smart_Cities_Development.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁵ Reimagining U.S. Strategy in the Middle East/ Sustainable Partnerships, Strategic Investments, by Dalia Dassa Kaye, Linda Robinson, Jeffrey Martini, Nathan Vest, Ashley L. Rhoades, RAND Corporation, 2021, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR958-1.html (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁶ Build Back Better World: An Alternative to the Belt and Road Initiative?, By Syed Zain Abbas Rizvi, June 18, 2021, <https://moderndiplomacy.eu/2021/06/18/build-back-better-world-an-alternative-to-the-belt-and-road-initiative/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁷ <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=242> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

³⁸ EU launches 'Global Gateway' to counter China's Belt and Road, STUART LAU AND HANNE COKELAERE, September 15, 2021 https://www.politico.eu/article/eu-launches-global-gateway-to-counter-chinas-belt-and-road/?utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwAR3JF9_GlmlGIDZI-zAkxMAk5v-gH5sf5JHZPmRKUY9TfmD_y4IKW2_HCQ#Echobox=1631704356 (այցելվել է 17.09.2021թ.):

³⁹ Aukus: UK, US and Australia launch pact to counter China, BBC, 16.09.2021, <https://www.bbc.com/news/world-58564837> (այցելվել է 17.09.2021թ.):

միջերկրական միջանցքը (India Arab-Med Corridor)⁴⁰, որոնք բոլորը ուղղված են Չինաստանի «Գոտի և ճանապարհ» նախագծի դեմ և միտված են խորացնելու գերտերությունների միջև գլոբալ մեգանախագծերի մրցակցությունը:

Այս քաղաքականությունը կարող է ընդհուպ ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի կողմից տարատեսակ պատժամիջոցների և տնտեսական սահմանափակումների տեսք ստանալ, ինչը աստիճանաբար կնեղացնի գերտերությունների միջև մանևրելու դաշտը տարածաշրջանի երկրների համար: Նրանք կարող են երկրնտրանքի առաջ կանգնել՝ կա՛մ կորցնել անվտանգային հարցերում համագործակցությունը ԱՄՆ-ի հետ, կա՛մ հրաժարվել ՉԺՀ հետ տնտեսական-տեխնոլոգիական համագործակցությունը խորացնելու հեռանկարից:

Մերձավոր Արևելքում Ռուսաստանի վերադարձը, Չինաստանի ազդեցության աճն ու ԱՄՆ-ի երկարամյա գերակայության ավարտը կարող են նոր դինամիկա հաղորդել տարածաշրջանային հակամարտություններին: Գերտերությունների ակտիվ մրցավազքի պարագայում ավելի է մեծանում հակամարտությունների սրման հավանականությունը՝ հաշվի առնելով, որ նրանցից յուրաքանչյուրը փորձելու է այդ հակամարտությունների միջոցով առաջ մղել սեփական շահերը: Չնայած տարածաշրջանում գերտերությունները սովորաբար խուսափում են ուղղակի ռազմական բախումից, սակայն հետագա ցնցումներից ու անկայունությունից խուսափելու համար տարածաշրջանային դերակատարները պետք է ավելի մեծ ուշադրություն դարձնեն հակամարտությունների կառավարմանը, որպեսզի դրանք չվերածվեն գերտերությունների միջև անուղղակի պայքարի թատերաբեմի:

Մյուս կողմից, Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ-ՉԺՀ մրցակցությունը կարող է նաև որոշակի նոր հնարավորություններ ստեղծել տարածաշրջանի երկրների համար: Մասնավորապես, տարածաշրջանում ԱՄՆ գործընկերները կարող են նաև օգտվել ԱՄՆ-ՉԺՀ աճող մրցակցությունից՝ փորձելով տարբեր տարածաշրջանային խնդիրների ու հակամարտությունների հարցում Միացյալ Նահանգների կողմից ավելի հստակ աջակցություն ստանալ: Տարածաշրջանի հակամարտող երկրները կարող են նաև փորձել կարգավորել սուր հակամարտությունները և առաջ քաշել տարածաշրջանային անվտանգության նոր նախաձեռնություններ, ինչը հնարավորություն կտա հնարավորինս խուսափել գերտերությունների

⁴⁰ India's Arab-Mediterranean Corridor, Michaël Tanchum, 27 August 2021 <https://www.isas.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2021/08/South-Asia-Scan-Aug-2021-V4.pdf> (այցելվել է 17.09.2021թ.):

հակամարտության թատերաբեմ դառնալու և նոր սառը պատերազմում ներքաշվելու հեռանկարից:

Նմանատիպ նախաձեռնություններից մեկը կարող է դառնալ ԵԱՀԿ-ի օրինակով Պարսից ծոցում և Մերձավոր Արևելքում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն ստեղծման գաղափարը, որը կարող է ընդգրկել նաև արտատարածաշրջանային գերտերություններին՝ ՌԴ, ՉԺՀ, ԱՄՆ, ԵՄ և Հնդկաստան⁴¹: Այս գաղափարը, տարբեր նրբերանգներով, ներկայացրել կամ պաշտպանել են Ռուսաստանը⁴², Իրանը⁴³, Չինաստանը, այն ներկայացվել է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին⁴⁴: Երկարաժամկետ հեռանկարում այն կարող է տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության հնարավորություն բացել:

⁴¹ Security in the Gulf Area: Russia's New Initiative, Andrei Baklanov, 06.08.2019, <https://valdaiclub.com/a/highlights/security-in-the-gulf-area-russia-s-new-initiative/> (այցելվել է 13.09.2021թ.); Воспользуется ли Иран идеями России в отношении региональной безопасности на Ближнем Востоке?, Ханна Нотте, Хамидреза Азизи, 08.04.2021, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/vospolzuetysya-li-iran-ideyami-rossii/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴² Российская Концепция коллективной безопасности в зоне Персидского залива, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 24.08.21, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/3733575?p_p_id=101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA&_101_INSTANCE_xIEMTQ3OvzcA_languageId=ru_RU (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴³ Zarif calls Russia and China strategic partners/ Iran welcomes moscow's plan for Persian Gulf, december 30, 2019, [Zarif calls Russia and China strategic partners/ Iran welcomes Moscow's plan for Persian Gulf - News Online \(khabaronline.ir\)](https://www.khabaronline.ir) (այցելվել է 13.09.2021թ.); Making sense of HOPE: Can Iran's Hormuz Peace Endeavor succeed? IranSource by Mehran Haghiri and Luciano Zaccara, OCT 3, 2019, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/making-sense-of-hope-can-irans-hormuz-peace-endeavor-succeed/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴⁴ Concerned about Lasting Conflicts, Terrorism, Sectarian Tensions Plaguing Persian Gulf, Speakers in Security Council Stress Need for Coherent Approach to Collective Security, UN SECURITY COUNCIL, 20 OCTOBER 2020 <https://www.un.org/press/en/2020/sc14333.doc.htm> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ՉԻՆՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԵՐԾԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ ՌԱԶՄԱ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հարկ է նշել, որ թեև առևտրատնտեսական և տեխնոլոգիաների ոլորտում Չինաստանը Մերձավոր Արևելքում մեծ առավելություն ունի մյուս աշխարհաքաղաքական մրցակիցների նկատմամբ, սակայն բոլորովին այլ իրավիճակ է ռազմաքաղաքական ներկայության տեսանկյունից: Այս հարցում Պեկինը զիջում է ինչպես Վաշինգտոնին, այնպես էլ Մոսկվային: Այսինքն՝ առկա է մի ուշագրավ իրավիճակ, երբ տարածաշրջանից Չինաստանը կարևոր տնտեսական օգուտներ է ստանում, ապահովում է իր էներգետիկ անվտանգությունը, սակայն ազատ է ռազմաքաղաքական պարտավորություններից և ստացել է տարածաշրջանի երկրների միջև բարդ հարաբերությունների համակարգում մանևրելու մեծ դաշտ:

Նման իրավիճակը Պեկինի համար բավական ձեռնտու է, սակայն դա անվերջ շարունակվել չի կարող, և տարածաշրջանից ԱՄՆ-ի աստիճանաբար հետքաշումը Մերձավոր Արևելքում որոշակի վակուում է ստեղծելու, և իր դիրքերն ու կարևոր տնտեսական կապերը չկորցնելու, տարածաշրջանային կայունությունն ապահովելու համար Չինաստանը ստիպված է լինելու լցնել այն՝ սահմանափակելով այս բարդ տարածաշրջանում խուսանավելու և զգայուն հարցերում չեզոք կեցվածք ընդունելու հնարավորությունները: Հակառակ պարագայում այդ վակուումը կարող են լցնել ծավալապաշտական նպատակներ հետապնդող և արևմուտքի կողմից խրախուսվող երկրները՝ օրինակ պանթուրանական օրակարգով Թուրքիան, ինչպես նաև տարատեսակ ահաբեկչական կազմակերպություններ՝ Իսլամական Պետություն, թալիբներ և այլն, ինչը կարող է Չինաստանի համար երկարաժամկետ մարտահրավերներ ստեղծել ինչպես Մերձավոր Արևելքում, այնպես էլ Միջին Ասիայում:

Ընդհանուր առմամբ, վերջին տարիներին ԱՄՆ-ը նույնպես չի թաքցնում, որ այլևս չի պատրաստվում միայնակ ստանձնել Մերձավոր Արևելքի անվտանգության երաշխավորությունը, այն պարագայում, երբ այդ անվտանգությունից հաճախ ավելի շատ օգտվում է իր գլխավոր աշխարհաքաղաքական մրցակից Չինաստանը: Օրինակ, հատկանշական են 2019-ին Հորմուզի նեղուցում և Պարսից ծոցում ճգնաժամի համատեքստում ԱՄՆ-ի նախորդ նախագահ Թրամփի հայտարարությունները, որտեղ նա դժգոհում էր, որ թեև տարածաշրջանի ջրերով էներգակիրների տեղափոխությունից ավելի շատ օգտվում են մյուս երկրները՝ նախ և առաջ նկատի ունենալով Չինաստանին, սակայն դրանց անվտանգությունն ապահովում է ԱՄՆ-ը:

Թրամփը առաջարկում էր, որ այդ երկրները (Չինաստանը, Ճապոնիան, Հնդկաստանը, Կորեան) պաշտպանեն իրենց նավերի անվտանգությունը⁴⁵:

Անշուշտ դա չի նշանակում, որ ԱՄՆ-ը կողմ է տարածաշրջանում իր մրցակից երկրների ռազմաբազաների ստեղծմանը, ավելին, Չինաստանի կամ ՌԴ կողմից նման փորձերը կարող են տարածաշրջանում նոր սառը պատերազմի հանգեցնել, սակայն փաստն այն է, որ ո՛չ ԱՄՆ-ին, ո՛չ էլ ՉԺՀ-ին ձեռնտու չէ Մերձավոր Արևելքում անվտանգային վակուումը: ԱՄՆ-ը հաճախ փորձում է այդ վակուումը լցնել իր տարածաշրջանային դաշնակիցների միջոցով, և այդ համատեքստում բավական ակտիվ քաղաքականություն է վարում Թուրքիան: Վերջինս ձգտում է մեծացնել իր ռազմական ներկայությունը բոլոր այն երկրներում, որտեղից ԱՄՆ-ը դուրս է բերում իր զորքերը՝ Իրաք, Սիրիա, Լիբիա, Աֆղանստան: Այս սցենարը երկարաժամկետ տեսանկյունից չի բխում ո՛չ Չինաստանի, Ռուսաստանի, Հնդկաստանի և ո՛չ էլ տարածաշրջանի այլ խոշոր դերակատարների, մասնավորապես՝ Իրանի, Սաուդյան Արաբիայի շահերից:

Ուշագրավ է, որ Չինաստանի և Իրանի միջև վերջերս ստորագրված և մեծ հնչեղություն ստացած համաձայնագիրը, ըստ մամուլում առկա արտահոսքի, Չինաստանին հնարավորություն է տալու Իրանում նավահանգիստներ հիմնել: Սա նշանակում է, որ այդ նավահանգիստները կարող են հետագայում վերածվել ռազմաբազաների՝ ապահովելով ՉԺՀ վերահսկողությունը էներգակիրների գլոբալ շրջանառության տեսանկյունից կարևոր ծովային ուղիների նկատմամբ⁴⁶: Օրինակ, Չինաստանը տարածաշրջանում իր առաջին օտարերկրյա ռազմաբազան հիմնել է Ջիբութիում՝ դա հիմնավորելով Կարմիր ծովում և Հնդկական օվկիանոսում առևտրային ուղիների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ: Չի բացառվում, որ նմանատիպ հիմնավորմամբ, օրինակ՝ «Գոտի և ճանապարհ» նախաձեռնության անվտանգության ապահովման նպատակով, Չինաստանը փորձի մեծացնել իր

⁴⁵ Trump calls on China, and the world, to protect their own ships from Iran, Alex Lockie Jun 24, 2019, <https://www.businessinsider.com/trump-calls-on-china-others-protect-own-ships-iran-2019-6?IR=T> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

⁴⁶ Defying U.S., China and Iran Near Trade and Military Partnership, By Farnaz Fassihi and Steven Lee Myers, Published July 11, 2020, Updated March 27, 2021, <https://www.nytimes.com/2020/07/11/world/asia/china-iran-trade-military-deal.html> (այցելվել է 13.09.2021թ.); China Looks To Build Espionage Hub In Iran Under 25-Year Deal By Simon Watkins - Sep 07, 2020, <https://oilprice.com/Geopolitics/Middle-East/China-Looks-To-Build-Espionage-Hub-In-Iran-Under-25-Year-Deal.html> (այցելվել է 13.09.2021թ.); Iran-China-Russia Axis Threatens US and Israeli Interests, DOUGLAS FRASER, OCTOBER 14, 2020, <https://www.thedefensepost.com/2020/10/14/iran-china-russia-axis/> (այցելվել է 13.09.2021թ.):

ռազմական ներկայությունը տարածաշրջանի այլ երկրներում⁴⁷, իսկ նման սցենարի դեպքում Իրանը կարող է առանցքային դեր խաղալ: Սակայն, այդպիսի հավակնություններ ունենալու համար Պեկինը նախ պետք է ավարտին հասցնի իր զինված ուժերի ընդլայնման և արդիականացման գործընթացը:

Ընդհանուր առմամբ Մերձավոր Արևելքում գերտերությունների մրցավազքում Չինաստանի հավակնությունների և առաջնահերթությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Պեկինը այս տարածաշրջանին մեծ կարևորություն է տալիս, որը առաջիկա տասնամյակներին միայն ավելանալու է: Չինաստանը տարածաշրջանում որոշիչ ազդեցություն ունեցող գերտերություն դառնալու համար ունի ինչպես համարժեք ռեսուրս, այնպես էլ անհրաժեշտ կապեր ու հնարավորություններ: Սակայն Մեծ Մերձավոր Արևելքում գերակայության ձգտող ցանկացած գերտերության հաջողությունը կախված է նաև նրանից, թե վերջինս ինչպիսի հարաբերություններ կկառուցի տարածաշրջանի երկու առանցքային դերակատարների՝ Թուրքիայի և Իրանի հետ: Սա նաև կարևոր է Հարավային Կովկասի երկրների համար, քանի որ առանց այս երկու տարածաշրջանային հսկաների շահերը հաշվի առնելու՝ որևէ գերտերություն չի կարող մեր տարածաշրջանում լուրջ հաջողությունների հասնել:

⁴⁷ China-Iran Relations Strategic, Economic, and Diplomatic Aspects in Comparative Perspective, Kevjn Lim, Institute for National Security Studies, May 2021, https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2021/05/Memo213_e.pdf (այցելվել է 13.09.2021թ.):

«ԼՈՒՅՍ հիմնադրամ» գրառմամբ հրապարակված նյութը պաշտպանված է ՀՀ օրենսդրությամբ և միջազգային համաձայնագրերով: Հրապարակված նյութի բոլոր իրավունքների բացառիկ իրավատերը **«ԼՈՒՅՍ»** հիմնադրամն է:

Նյութի ամբողջական կամ դրանից քաղվածքների վերարտադրումը թույլատրվում է իրականացնել միայն **«ԼՈՒՅՍ հիմնադրամ»** գրառման և համապատասխան **ակտիվ հղման** տեղադրման պայմանով՝ պահպանելով «ԼՈՒՅՍ» հիմնադրամին պատկանող նյութերի օգտագործման կարգը: